

DOSYA/DERLEME**SU SORUNUNA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM:
ÜRETİMİN BİR FAKTÖRÜ OLARAK SU**

Gaye YILMAZ*

Su kaynakları ve su-dağıtım şebekelerinin özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi yönündeki baskılar, 1970'li yılların başından itibaren yükselişe geçmiş ve toplumların gündemini işgal etmeye başlamıştır. Günümüzde, Türkiye de dahil olmak üzere bütün ülkelerde hükümetler ve şirketlerden gelen baskıların görece meşruiyet kazanmasını sağlayan en temel gelişme, 'iklim değişikliği' (climate change) ya da 'küresel ısınma'(global warming) adı verilen olgunun kendini hissettirmeye başlamış olmasıdır. Her ne kadar doğadaki bu köklü değişiklikleri de tümüyle kapitalist toplum düzenine bağlayan yaklaşımlar bulunsu da, birbirinden bağımsız, iki ayrı olay olarak suyun özelleştirilmesinin küresel ısınma ile ilişkilendirilmesi, bu konudaki analizlere öncelikle sorunun 'konjonktürel mi yoksa yapısal mı olduğu' sorusuyla başlamayı zorunlu hale getirmektedir. Başka bir deyişle, bu yazının asıl amacı, suyun metalaşması yönündeki mevcut eğilimlerin teorik geri planına olabildiği ölçüde ışık tutmaktır. Özellikle bu eğilimi durdurmaya ve geri döndürmeye yönelik mücadeleler göz önüne alındığında, sermaye birikim süreci ile suyun metalaşması arasındaki ilişkinin (eğer böyle bir ilişki varsa) ortaya konmasının, mücadelenin esas hedefinin belirlenmesi ve muhalefetin hangi temelde geliştirilmesi gerektiğinin bilinmesi açısından önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışmada özetle, eğer doğanın tahammül kapasitesi yine doğanın kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan çeşitli gelişmeler dolayısıyla bugünkünden daha yüksek olduğu halde sermaye birikiminde bugünkü aşamaya ulaşılmış olsaydı suyun

metalaşması yönündeki baskıların olup olmayacağı analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın odaklanacağı asıl soru suyun metalaştırılmasının sermaye birikimi açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini ya da su kaynaklarının devlet elinde olması ve dağıtımın devlet tarafından yapılması ile kapitalist şirketlerin mülkiyeti altında olması arasındaki farkın birikim üzerindeki etkilerini anlamaktır.

Suyun Metalaşma Yolculuğunda Uluslararası Süreç

Su sorununun küresel ölçekte ilk kez ne zaman ele alındığı sorusu sorulduğunda ilk karşılaşılan yapı IWRA (1972), Uluslararası Su Kaynakları Birliği adındaki sivil oluşumdur. IWRA'nın ilk kurulduğu tarih, özellikle 1970'li yılların başında kendini ortaya koyan ve kar oranları düşüş eğiliminden kaynaklanan krizi çağrıştırmaktadır. Buna karşın, kapitalizmde krizlerin belli süreçleri hızlandırıcı etkisi göz ardı edilemeyecek bir durum olsa da, çalışmanın akışı içerisinde suyun metalaşmasının aslında krizleri de içeren sermaye birikim sürecinin bir gereği olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Her ne kadar adı "uluslararası" olarak geçmekteyse de merkezi ABD'de olan IWRA devletler üzerinden değil, şirketler üzerinden işleyen bir yapıdır. Dünya Su Konseyi'nin (WWC) 9 kurucu kurumundan biri olmakla övünen, 110 ülkeden 1400 civarında şirket, kurum ve birey statüsünde üyeye sahip olan IWRA aynı zamanda WWC-Dünya Su Konseyinin 1997 toplantısı ile Dünya Su Kongresine de ev sahipliği yapmıştır (Supolitik, 2008).

Muhalef hareketlerin gündemine ilk kez WWF-Dünya Su Forumu ile birlikte giren uluslararası kuruluşların başında ise WWC-Dünya Su Konseyi gelmektedir. Kuruluş tarihi 1996 olan WWC'nin misyonu ise oldukça eskilere

*Marmara Üniversitesi, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Doktora Programı Öğrencisi ve Supolitik Networkünün Uluslararası ilişkilerinin yürütücülerinden

dayanmaktadır. İlk hükümetler arası su konferansı 1977 yılında, BM bünyesinde yapılmıştır. 1980 yılı ise, BM'nin bu kez takip eden 10 yıl boyunca "Uluslararası İçme Suyu Arzı ve Hijyen Koşullarının İyileştirilmesi" hedefine odaklanma yönünde karar aldığı yıldır. Aynı tarihlerde henüz ortak kullanıma konu olan su kaynakları için BM karar metninde kullanılan ve doğrudan kapitalist piyasa ekonomisini çağrıştıran "arz" sözcüğü, suyun metalaştırılma sürecinin ilk işaretleri arasında sayılabilir.

Diğer yandan su konusunda bir dünya konseyi (WWC) kurma düşüncesi ilk kez 1992 tarihinde Dublin'de yapılan BM Uluslararası Kalkınma ve Çevre Konferansı ile Rio'da yapılan Yeryüzü Zirvesinde dile getirilmiştir. 1994 yılına gelindiğinde, IWRA-Uluslararası Su Kaynakları Kurumu, Kahire'de düzenlediği 8. Dünya Su Kongresi'nde konuyla ilgili özel bir oturum ayarlamış ve bu oturum, bir Dünya Su Konseyi (WWC) kurulması yönündeki önergeyle sonlanmıştır. Hedef, "küresel ölçekte su yönetimi alanında verilmekte olan etkisiz, dağıntık ve birbirinden kopuk çabaların bir şemsiye kurum altında ortaklaştırılması" olarak belirlenmiştir.

Dünya Su Konseyi (WWC) ile Dünya Su Forumu (WWF) ikincisi, birinciden doğmuş olan iki yapıdır. Gerçekten de internette WWF arandığında ya farklı yıllarda yapılan forum toplantıları için -etkinlik bazında- hazırlanmış siteler; ya da doğrudan WWF'nin kendi sitesi çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi WWF-Dünya Su Forumu 1997 yılında Dünya Su Konseyi ile eşzamanlı olarak ve Konsey tarafından kurulmuştur. WWF'nin ikinci toplantısı 2000 yılı Mart ayında Hollanda'da gerçekleştirilmiştir. Her üç yılda bir toplanan WWF'nin bir sonraki toplantısı ise 2003 yılında Osaka/Japonya'da yapılmıştır. Öte yandan, 2006 yılında Meksika'da yapılan WWF toplantısından itibaren bir şeyler değişmeye başlamış; WWF'nin "toplumcu" maskesi düşerken gerçek yüzü daha bir görünür hale gelmiştir. Yüz bini aşkın insanın katıldığı yığınsal ve militan protestolara sahne olan WWF -2006, WWF'nin sitesinde tabii ki farklı bir hikaye ile yer almıştır (**Supolitik, 2008**).

Klim Değişikliği, Suyun Ekolojisi ve Su Üzerinde Mülkiyet Hakkı Tesisi

Üretimin belli toplumsal ilişkileri altında insan, kendi yaşamını sürdürmek için -diğer insanlarla kurduğu karşılıklı etkileşimlerin sonucu olarak- içinde yaşadığı dünyayı dönüştürür. Bu süreç, doğası gereği toplumsal bir süreçtir. Zira, gerek doğa gerekse insan en başından beri maddi ve kültürel açıdan bütünüyle toplumsal ve tarihseldir (**Swyngedouw, 2002**). Buna karşın, yer/doğanın üretim süreci, zorunlu bir biçimde doğa/toplumun yaratıcı yıkımı anlamına geldiği için kaçınılmaz olarak çelişkili bir süreçtir. Kapitalist toplumdaki çatışmalı toplumsal güç ilişkileri, mevcut koşulları yıkarak yerine yeni oluşum ve karakteristiklerin geçtiği sürekli bir dönüşüm sürecinde düzenlenir (**Swyngedouw, 2002**). Suyun günümüzdeki macerası da Swyngedouw'un altını çizdiği anarşik, hatta şizofrenik bir dizi dönüşümden geçerek bugünkü noktaya ulaşmıştır.

Dünyanın yaklaşık dörtte üçü su ile kaplı olmasına rağmen suyun %97,5'i denizlerde olması dolayısıyla kullanılamaz durumdadır. Yeryüzünün denizler dışında kalan bölümlerinde mevcut tatlı suyun oranı ise sadece %2,5'tur. Buna karşın, tatlı suyun %70'i gibi büyük bir bölümü kutuplarda buz kütleleri halindedir, kalan %30'un da büyük bölümü derin yeraltı su küresinde olmak üzere, göl ve nehirlerde bulunmaktadır (**Yılmaz, 2003**). Öte yandan, temiz su kaynakları buharlaşma-yağmur döngüsü nedeniyle kendini tekrarlama (yenileme/recycling değil) özelliğine sahiptir. Bu bağlamda tatlı suyun temel kaynağı, hidrolojik çevrime dayanmakta; yani su, esas olarak düşen yağmur ve karın dereler, akiferler ve yeraltı suyunu beslemesinden oluşmaktadır (**Shiva, 2007**). Yağmur ve karın kaynağı ise denizlerden buharlaşan sudur ve bunun %90'ı yağmur olarak tekrar denizlere dönmektedir. Aynı özellik, yani tatlı suyun önce buharlaşıp; ardından yağmur ya da kar olarak tekrar doğaya dönmek suretiyle kendini tekrarlama su kaynakları üzerinde özel mülkiyet tesis edilmesini, kapitalist sistemdeki mülkiyet edinme biçimlerinden farklılaştırmaktadır. Zira belli bir havzada buharlaşan suyun daha sonra hangi bölge veya havzaya yağmur olarak düşeceğini/düştüğünü belirlemek mümkün değildir. Esas sahiplik açısından mülkiyetin kaynağına inildiğinde, toprakta olduğu gibi çevresinin çitlerle çevrilip, tabela asılması ya da tapu kaydı yaptırılması mümkün olmayan bir durumla, yani gökyüzünde serbestçe dolaşan bulutlar gerçeğiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Dolayısıyla su kaynakları üzerinde tesis edilen mülkiyet hakkı yalnızca eleştirel perspektiften ele alındığında değil; kapitalizmin kendi rasyonalitesi açısından da oldukça şaibeli, tartışmalı bir görünüm arz etmektedir. Başka bir deyişle, dünyanın en fazla yağmur alan bölgelerinin, bunu, örneğin, büyük oranda, buharlaşmanın en yüksek olduğu, denize kıyısı bulunan ve muhtemelen kuraklık yaşanan sıcak bölgelere borçlu olduğu ileri sürülebilir. Su üzerinde mülkiyet edinimini sorunlu hale getiren bir diğer durum ise mülkiyetin devri ya da el değiştirmesidir. Zorunlu bir şekilde biri alıcı ve diğeri satıcı olmak üzere iki tarafın belirlenmesini ön şart koşan bu devir işleminde "satıcı, yani ilk sahip kim olacaktır" sorusunun net olarak cevaplanabilmesi gerekir. Ulus devletlerin toprak ya da su kaynakları üzerindeki hakkının bir mülkiyet, sahiplik hakkı mı, yoksa sahiplik olmaksızın bir kullanım hakkı mı olduğu; ya da devletlerin halklardan ödünç aldığı kullanım hakkını devretme yetkisine sahip olup; olmadığı gibi sorular daha uzun bir analizin konusudur, o yüzden burada ele alınmayacaktır. Diğer yandan sınıflı sistemlerde toplumdaki bütün farklı ve çatışan çıkarları aynı anda temsil ettiği iddiası dolayısıyla zaten sorunlu olan "satıcının ulus devletler olması gerektiği" yönündeki tezlere baktığımızda ise soru, ulus devletlerin suyun esas kaynağı olan, kendi siyasi sınırları içinde kalan gökyüzündeki bulutların mı, yoksa bu siyasi sınırlar dahiline düşen yağmur ve karın mı sahibi olduğu biçiminde değişmek zorundadır. Ulus devletler aynı anda her iki mülkiyete de sahip çıkamayacağı, birini tercih etmek zorunda kalacağı için su kaynakları açısından zengin olan devletlerin tercihi ile kıtlık çeken devletlerin tercihi kaçınılmaz olarak birbirinden farklı olacaktır. Zira yukarıda

da belirtildiği gibi denizler üzerindeki buharlaşmanın en fazla olduğu bölgeler doğal olarak aynı zamanda en sıcak, yani kuraklık riskinin de en yüksek olduğu coğrafyalardır. Bu bölgelerdeki devletler doğal olarak kendi sınırları içinde kalan bulutlar üzerinde mülkiyet hakkı tesis etmeyi talep edecek, yüzeydeki su kaynakları zengin olanlar ise siyasi sınırları dahiline düşen yağmur ve kar üzerinde mülkiyet tesis etmek isteyeceklerdir. Kimyasal adıyla H₂O'nun katı ve sıvı formunun özel mülkiyet altına alınması yönündeki bu tür eğilimler günümüzde oldukça yaygındır. Örneğin, kar gözlem istasyonları, kar hidrolojileri, kar derinlikleri ve kar yoğunluğunun tespiti (EİE, 2008), gibi kavramların önümüzdeki dönemde gündemi fazlaca işgal edecek kavramlar haline geleceğini öngörmek zor değildir. Diğer yandan, aynı şeyin (H₂O) üç farklı formundan bir tanesi üzerinde, yani bulutlar üzerinde mülkiyet tesis edilememesi özel mülkiyet açısından sorgulanması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkarken; bu koşullar altında bu şey'in diğer iki formunun nasıl olup ta özel mülkiyete konu edilebildiği ise ayrı bir soru olarak durmaktadır.

Buna karşın, birinci mülkiyet tipi, H₂O'nun gaz formu, yani bulutlar üzerinde mülkiyet hakkı iddia etmek bilimin bugün ulaştığı aşamada -en azından henüz- mümkün değildir. Bu durum, ikinci mülkiyet tipinin zeminini de ortadan kaldırmaktadır, zira suyun temel kaynağının buharlaşma olduğu konusunda yüzyıllardır aksi ispatlanamamış bilimsel bir ortaklaşma söz konusudur. Kaldı ki su üzerindeki bu ikili mülkiyet tartışmasının, kuraklık çeken fakat buharlaşma oranının çok daha yüksek olduğu ülkeleri, su bolluğu yaşayan fakat buharlaşma düzeyi çok daha düşük olan ülkeler karşısında alacaklı ve talepkar bir konuma getirmesi gerekir.

Diğer yandan su ve iklim değişikliği ilişkisi üzerinden ileri sürülen neo-liberal tezlerin başında su kaynaklarının verimliliğinin artırılması gelmekte; bunu, 'su havzalarına özel sermaye yatırımlarının yapılmasının kaçınılmazlığı' söylemi izlemektedir. Örneğin Dünya Bankası raporlarında, son yüz yıl içinde dünya nüfusu üç kat büyürken su kullanımındaki büyümenin altı kat düzeyine ulaştığı ve en fazla su tüketilen sektörlerin başında %70 ile tarımın, %20 ile de sanayinin geldiği belirtilmektedir. Ayrıca DB'nin Dünya Su Komisyonu tarafından yapılan araştırmalarda, su kullanımının önümüzdeki 30 yılda %50 artacağı öngörülmektedir (WB, 2004). Söz konusu yatırımlar için devlet kaynaklarının yeterli olamayacağı tespiti GKÜ'ler¹ için doğru olsa bile, EKÜ¹ devletlerinin yatırım finansmanı gibi bir sorununun bulunmadığı da bilinmektedir. Aynı durum, suyun metalaşmasının teorik geri planının anlaşılmasına duyulan ihtiyacı da doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, sorun, bağımlılık okulu yaklaşımlarında belirtildiği gibi bir kuzey/güney sorunu değil; yaşadığı coğrafyadan bağımsız olarak ezilen, emekçi sınıflarla kapitalist sınıf arasındaki bir sorundur.

Günümüzde suyun ticarileştirilmesi yönündeki eğilimlerin hız kazanmasının ardında bir dizi dinamik vardır. Bunlardan bir tanesi, dünyada kullanılabilir

durumdaki su rezervlerinin -iddia edildiği gibi azalıyor olmasından daha çok-, yetmeme riskinin baş göstermiş olmasıdır. Su rezervlerinin azaldığı yönündeki tezler, daha çok, yağış ve sıcaklardaki değişimlerin, bölgelerin mevcut su potansiyellerinde önemli azalmalara neden olacağı ve buna bağlı olarak enerji, tarım, içme suyu ve sulak alanlar gibi suya dayalı sektörlerde su kıtlığı ya da stresi yaşanacağı öngörülerıyla desteklenmektedir. Bu bağlamda, örneğin, Avrupa havzalarında gerçekleştirilen çalışmalar, sıcaklık, yağış ve akışların önümüzdeki yıllarda bu bölgelerde önemli ölçüde değişeceğini göstermektedir. Bu değişimlerin, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Güney Avrupa ve Akdeniz kuşağında yıllık ortalama sıcaklıkta 3,0-3,5°C'lik artış ve yıllık toplam yağışta %15-30'luk azalma düzeyine ulaşacağı tahmin edilmektedir (Özku; Fıstıkoğlu; Harmancıoğlu, 2008). Oysa diğer yandan, iklim değişikliği nedeniyle bir yandan dünyanın belli bölgelerinde su kıtlığı baş gösterirken; aynı nedenden ötürü kutuplardaki buzların erimeye başlaması da, tersine, kullanılabilir temiz su kaynaklarını arttırmakta; dolayısıyla dünyanın bazı bölgelerinde muazzam su fazlası ortaya çıkarken diğer bazılarında aynı ölçüde kıtlık yaşanabilmektedir. Dolayısıyla sorun, bir yanıyla da evrensel bir kamu malı üzerinde devletler eliyle tesis edilmiş özel mülkiyet ve bununla bağlantılı bölüşüm ile ilişkilidir. Bu boyutuyla su sorununa ütöpik bir bakış açısından yaklaşmak da düşünülebilir. Örneğin, bir simülasyon geliştirilerek; mevcut durumda suyun gerçekten evrensel bir kamu malı gibi kullanılması halinde bugünkü "kıtlığın" söz konusu olmayacağı; ya da çözümlerin farklılaşacağını göstermek mümkündür. Öte yandan, suyun girdi olarak dahil olmadığı hiçbir üretim bulunmaması dolayısıyla böylesi ütöpik bir örneklendirmenin üretim ilişkilerinin bütününe kapsaması gerektiği açıktır.

Bu çalışmada sorun, su kaynaklarının azalması değil, yetmemesi olarak belirlendiği için, temiz suyun hangi alanlarda ne oranda kullanıldığı sorusu üzerinde durmak önem kazanmaktadır. Temiz ve içilebilir nitelikteki suyun EKÜ'lerde %59, GKÜ'ler ve düşük gelir grubu ülkelerde %10'u endüstriyel üretimde girdi olarak; %30 (EKÜ) ve %82'si (GKÜ) tarımda girdi olarak kullanılmakta olduğu bilinmektedir (UN, 2002). Bu rakamsal veriler şöyle bir gerçekliğe ışık tutmaktadır:

- Mevcut temiz su kaynakları, üretimin toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için değil; değişim amacıyla yapıldığı kapitalist sistemin aşırı üretim eğilimini karşılamakta zorlanmaktadır. Dünyadaki genel eğilimin, tarımın kapitalistleştirilmesi ve giderek sanayiye daha fazla yönelme olduğu göz önüne alındığında endüstrideki su kullanımının sanayileşmeye paralel olarak GKÜ'lerde de artacağı öngörülebilir. Bu tespiti destekleyen bir diğer veri ise 1950-2000 yılları arasında dünyada endüstriyel üretimde kullanılan temiz su miktarının 4 kat artmış olmasıdır (Yumkella, 2007).

- Tarımda kapitalistleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte tarımda temiz su kullanımının belli bir oranda azalması (yukarıdaki rakamsal verilerden hareketle)

buradan sağlanacak su tasarrufunun da endüstrinin aşırı üretim dolayısıyla artan su ihtiyacını bir süre daha karşılamasını sağlayabileceği öngörülerinde bulunmak mümkündür. Ancak bu süreçte birbirine zıt yönde işleyen iki yönelim olacağı göz ardı edilmemelidir: Tarımda, kısa süre öncesine kadar geçimlik üretime konu olan topraklarda üretimin kapitalistleşmesi, yani, tarımın geçimlik ihtiyacı karşılamak yerine değişim dürtüsüyle yapılabilecek temiz su kullanımını arttıracak bir dönüşümdür. Böyle olmakla birlikte EKÜ'lerde tarımda kullanılan su miktarlarının GKÜ'lere göre çok daha düşük olması, tarımın kapitalistleştiği ülkelerde toprak ve su gibi doğal kaynakların verimliliğinin arttırıldığını düşündürmektedir. Yine de hangi eğilimin daha baskın olduğunu (su kullanımını arttıran aşırı üretim eğilimi mi yoksa su kaynaklarının verimliliğini arttıran eğilim mi) anlamak için EKÜ'lerdeki tarım topraklarının büyüklüğü, tarımda kullanılan su miktarları ve tarımdan elde edilen hasılat ile GKÜ'lerdeki tarım topraklarının büyüklüğü, tarımda kullanılan su miktarları ve tarımdan elde edilen hasılatın karşılaştırılması gerekecektir ki bu daha kapsamlı ilave bir araştırmayı zorunlu kıldığı için burada üzerinde durulmayacaktır.

Kapitalistleşme ve doğal kaynağın verimliliğinin artması arasındaki ilişki:

Kapitalist üretim açısından bakıldığında doğal kaynaklar, sermaye yatırıldığı için değil, yatırılan sermaye bu kaynakları eskiden olduklarından daha üretken yaptığı için ancak sermaye yatırıldıktan sonra rant getirir (Marks, 1997). Hiçbir sermaye yatırımı yapılmamış bir doğal kaynak üzerinde tesis edilmiş özel mülkiyet her ne kadar başlı başına bir değer kaynağı imiş gibi görünse de gerçekte yalnızca bir 'gelir' kaynağıdır. Bu "gelir kaynağını" bir değer kaynağına dönüştürmenin yolu ise, kaynağa sermaye yatırımı yani ölü emek (makine ve teçhizat) ve canlı emek ilave etmekle mümkündür.

Diğer yandan kapitalist üretime aracı olarak giren ve hiçbir şeye mal olmayan doğal öğeler (su gibi), üretimde hangi rolü oynarsa oynasınlar, sermayenin parçaları olarak değil, doğanın sermayeye karşılıksız bir armağanı olarak girerler. Bu yüzden, başlangıçta hiçbir şeye mal olmayan böyle bir doğal güç üretime katılırsa, üretilmesine yardım ettiği ürün, talebi karşılamaya yettiği sürece, fiyatın belirlenmesine girmez (Marks, 1997). Bunun nedeni sermayenin, biçimsel yönüyle, emek ile emeğin üstünde çalıştığı nesnelere değil, emek gücünün harekete geçirilmesiyle yaratılan değerlerden, daha özgül ifadesiyle fiyatlardan oluşuyor olmasıdır. Buna göre, ürünün değeri, sürece, hammadde, üretim aracı ve emek şeklinde giren özgül maddi öğelerin değerlerinin toplamıdır. Başka bir deyişle "ürünün değeri = hammaddenin değeri + üretim aracının ürüne aktarılan kısmı + emeğin değeri" dir (Marks, 1997). Suyun verimli koşullarda üretim sürecine girdi olarak dahil olduğu halde emeğin nesnesi ya da hammadde niteliğini kazanamamasının nedeni ise sürece kullanım değeri ve değişim değerine sahip, içinde ücretli emeğin nesnelendiği bir meta olarak girmeyişidir. Zira her ne kadar

devletler tarafından sağlanan suyun çıkarımı ve dağıtımında kullanılan farklı emek kategorilerine belli ücretler ödeniyor olsa da; bu emek kategorilerinin ortak ürünü olan "kullanıma hazır su" piyasaya çıkmadan, yani bir değişim değerine sahip olmaksızın doğrudan kullanım değeri biçiminde kullanıcılara ulaşmaktadır.

Ayrıca, sermayeye değerini veren, onda nesnelenmiş olan emek süresi, üç bileşenin toplamından ibarettir: a) hammadde nesnelenmiş olan emek süresi; b) üretim aracında nesnelenmiş emek süresi; c) emeğin fiyatında nesnelenmiş olan emek süresi (Marks, 1979). Suyun üretim sürecinde fiziken yer alsa bile, sürece meta formunu almış bir hammadde ya da başka bir deyişle sermaye olarak girmemesi, üretim aşamasında suyu işlemek için harcanan ve karşılığı ödenmeyen emek süresinin de değer toplamına dahil olmaması sonucuna yol açar.

Öte yandan gelişme süreci içinde, bu doğal gücün, örneğin suyun yardımıyla sağlanabilecek olan üretim organizasyonunun daha büyük bir üretim gerçekleştirilmesi talep edilirse, yani eğer bu ek üretimin, bu doğal gücün (suyun) insan emek gücünün onu desteklemesiyle arttırılması gerekirse, o zaman sermayeye yeni bir ek öğe dahil olur. Böylece aynı üretimi elde etmek için nispeten daha büyük bir sermaye yatırımı gerekli olur. Bu ek sermaye yatırımı, söz konusu doğal gücü, yani suyu² meta haline getirir ve bütün öteki koşullar aynı kalmak kaydıyla, üretim fiyatında bir artış olur (Marks, 1997). Bu, aynı zamanda hem yatırılan sermayede hem de üretim süreci sonucunda -suyu işlemek için harcanan emek zamanı da değer toplamına dahil olacağı için- elde edilen değer toplamında bir artışa tekabül eder. Dolayısıyla bugün bireysel sermayelerin karşı karşıya buldukları durumu Marks'ın analizlerinden hareketle yorumlamak mümkündür. Sanayi üretiminde temiz suya duyulan ihtiyacın (Marks'ın işaret ettiği 'talebin') giderek artması su üretimine insan emek gücünün dahil olmasını, diğerleri gibi suyun da üretim sürecine kullanım ve değişim değerine sahip bir meta formunda girmesini ve böylece üretim sürecinde suyu işlemek için harcanan emeğin de fiyata girmesini zorunlu hale getirmiştir.

Bunun yanı sıra yeraltında, kutuplarda farklı formlarda mevcut temiz su rezervlerinin daha büyük miktarının kapitalist üretim sürecine dahil edilmesinin koşullarının yaratılmasında büyük sermaye yatırımlarının gerekli hale gelmesi de, başlı başına suyun metalaştırılması eğilimlerini hızlandıran dinamikler arasında sayılabilir. Öte yandan, kuşkusuz, yukarıda bahsi geçen su kaynaklarının sayısını ve kaynak verimliliğini arttıracak büyük yatırımların eskiden olduğu gibi ulus devletler tarafından yapılabileceği de ileri sürülebilir. Böyle bir tezin karşısında biri kapitalist üretimin doğasından diğeri ise sermaye birikiminin bugün ulaştığı olduğu düzey ya da sermayenin değersizleşmesi sürecinden kaynaklanan iki temel engel vardır. Birincisi, üretime girdi olarak dahil olan doğal kaynağa yönelik talebin artması ve söz konusu kaynağın sınırlı olmasının yanı sıra, kapitalistler dışında bir

merkezden (devlet) dağıtılıyor olması halinde bu kaynaktan elde edilecek değer kapitalist sınıf arasında paylaşılması ve her kapitalistin bu değerden toplam sermayedeki payına uygun bir miktar çekmesinin koşullarının yaratılması, yani kaynağın, sermayenin ortak potasına atılması gerekir (Marks, 1999). Çünkü devletlerin şimdiye kadar gölge fiyatlandırma yoluyla kapitalist firmalara sattığı su için yine bu firmalar tarafından devletlere yapılan ödemeler, üretimde su ile çalışan emeğin harcadığı karşılığı ödenmemiş emek sürelerinin devletlere transfer edilen bölümlerini temsil ederler. Öte yandan, suyu üretiminde girdi olarak kullanan bireysel kapitalistin ortalama karını aşan 'ödenmemiş emek kısmı'nın devlete aktarılması, hem bireysel kapitalistin hem de tüm kapitalist sınıfın zararına. Çünkü belli bir sömürü derecesinde, belli bir üretim alanında üretilen artı değer kitlesi, toplumsal sermayenin toplam ortalama karı ve dolayısıyla genellikle kapitalist sınıf için, belli bir üretim dalında iş gören bireysel kapitalist için olduğundan daha önemlidir (Marks, 1997). Bu nedenle 'ortalama karı aşan ödenmemiş emek kısmının' sermayenin ortak potasına atılmasının artık zamanı gelmiştir. Suyun tıpkı diğer üretim girdileri gibi değer taşıyan bir meta haline gelmesi bunun bir gereğidir.

İkinci olarak, sermayenin bugün içinde bulunduğu aşırı likidite ya da değersizleşme süreci de su kaynaklarının sayıları ile kaynak verimliliğinin artırılması amaçlı alt yapı yatırımlarının devletler yerine sermayeler tarafından yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Başka bir deyişle, su yetersizliği eğer farklı bir tarihsel süreçte, örneğin sermaye birikiminin bu büyük yatırımların yapılmasına yetmeyecek düzeyde olduğu bir dönemde ortaya çıkmış olsaydı bireysel kapitalistlerin, alt yapı yatırımlarının devlet tarafından üstlenilmesini ve dolayısıyla 'ortalama karı aşan ödenmemiş emek kısmının' devlete aktarılmasını kabul etmek zorunda kalacaklarını öngörmek mümkün olabilirdi. Gerçekten de, özellikle "kapitalizmin altın yılları" olarak tanımlanan ikinci paylaşım savaşı ile kar oranları düşüşünden kaynaklanan 1970'lerdeki kriz arasındaki dönemde, başta su, elektrik olmak üzere büyük yatırım gerektiren pek çok üretim girdisi, sermaye sınıfına devletler tarafından temin edilmiştir. Sermayedeki aşırı birikme, 1970'lerden itibaren kriz aşamasına ulaşmış ve bu nedenle de söz konusu büyük yatırımlar, birikim sürecindeki tıkanıklığın aşılmasına yardımcı olabilecek üretken yatırım alanları olarak görülmeye başlanmıştır.

Suyun endüstrideki kullanımı biraz daha açılacak olursa, genel olarak, değişmeyen sermayenin iki unsurundan biri emek araçları (makineler) ikincisi ise emeğin nesnesidir (hammadeler). İkinci unsurun yani hammaddelerin sınıflı sistemlerin her aşamasında zorunlu olarak bir meta, bir emek ürünü olması gerekmez. Örneğin toprak çiftçinin, orman avcının, su balıkçının hammaddesidir. Fakat sermayenin en tamamlanmış biçiminde, emek sürecinin makineler, hammaddeler ve emek-gücü'nden oluşan üç ögesi, aynı zamanda sermayenin de üç ögesi olarak belirir; yani bunların hepsi meta haline gelmiştir; birebir değişim değerine sahip

kullanım değerleridir ve emek ürünüdür. Bu çerçevede her üç öge, değer yaratma sürecine dahil olur (Marks, 1999). Sermaye birikiminin bugün ulaştığı aşama, Marks'ın analizlerindeki 'sermayenin en tamamlanmış biçimi' perspektifinden değerlendirildiğinde, temiz ve içilebilir nitelikteki suyun EKÜ'lerde %59, gibi son derece yüksek bir oranda endüstriyel üretimde girdi olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle 1990'ların başından beri hız kazanan üretken sermayenin uluslararasılaşması süreci göz önüne alındığında, GKÜ'lerdeki endüstriyel su kullanımının da ulaştığı aşamayı öngörmek zor değildir. Temiz suyun sınırlı ve hızla yetersiz hale gelmekte olan bir kaynak olduğu düşünüldüğünde sermaye birikimi açısından suyun nasıl bir anlam ifade ettiği de görülebilir. Bu bağlamda sermaye açısından önemli olan bir diğer konu da su üretiminin kesintiye uğramamasıdır. Marks, birikimdeki bu zorunluluğu analiz ederken metaların değişim fiyatlarının, bunların değerlerine yaklaşık olarak tekabül etmesi için, bir tanesi üretimin kesintisiz devam etmesi şartı olmak üzere üç temel koşulun olduğunu tespit etmiştir:

1) Çeşitli metaların değişimi, sadece tesadüfi ya da ancak ara sıra olmaktan çıkmalıdır;

2) Metaların karşılıklı gereksinimleri karşılamak üzere, aşağı yukarı yeter miktarlarda üretilmeleri gerekir; ve

3) Satışı ilgilendirdiği kadarıyla, taraflardan hiç birisine, metaları kendi değerlerinin üzerinde ya da altında satmalarını zorlayacak doğal ya da yapay bir tekel kurulmamış olmalıdır (Marks, 1997). Tespit edilen üç koşuldan sonuncusu, yani doğal ve yapay tekellerin bulunmaması gereği günümüzde suyun ticarileşmesi ve su alanındaki devlet tekellerine son verilmesi yönündeki güçlü eğilimlere ışık tutmaktadır. Gerçekten de su kaynaklarının devletlerin elinde olması, aynı zamanda, üretim girdisi olarak kullanılan suyun ve üretimde bu suyu kullanan işçilerin karşılığı ödenmemiş emeğinin üretim fiyatına dolayısıyla da sermayenin ortak fonuna girmemesi anlamına gelir. Su kaynaklarının daha verimli kullanılması ise yukarıdaki analizlerden de anlaşılacağı gibi ancak bu alanın kapitalistleştirilmesiyle, suyun metalaştırılmasıyla yani su üretimi ve dağıtım alanına sermaye yatırımı yapılmasıyla olanaklı hale gelebilir. Çünkü üretim araçları ve emeğin verimliliğini arttıracak tek unsur sermayenin kendisidir. Kaldı ki bugün, aşırı birikim dolayısıyla derin bir değersizleşme tehdidi ile karşı karşıya olan sermaye, başta baraj, sulama kanalı, ark vb. alt yapı yatırımları olmak üzere adeta akacak yer aramaktadır. Ancak, bu tespitin ardından su kaynaklarının kapitalistleştirilerek daha verimli hale getirilmesinin toplumların yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamayı değil, kapitalizmin aşırı üretim eğilimini karşılamayı hedeflediğini tekrar hatırlamakta yarar vardır.

Suyun metalaşmasının tarımın kapitalistleşmesiyle olan ilişkisi

Kapitalist üretim tarzının önkoşulu tarımın kapitalistleştirilmesidir. İlkel birikimin temelinde, tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri ve topraktan kopararak özgür ve 'bağıltısız' proleterler olarak emek

pazarına fırlatılmaları yatar (Marks, 2000). Tarımsal nüfusun mülksüzleştirilmesi, doğrudan doğruya yalnız büyük toprak sahiplerini yaratır (Marks, 2000). Böylece, üzerinde çalışanların sayısında bir azalma olduğu halde, toprak eskisi kadar ve hatta daha fazla ürün vermeye başlar. Zira toprak mülkiyeti koşullarındaki devrimle birlikte işleme yöntemleri gelişmiş, emek gücünün takım halinde çalışacağı koşullar yaratılmış, üretim araçlarının yoğunlaşma derecesi artmış, tarım ücretli emekçileri daha sıkı bir biçimde çalıştırılmaya başlanmış olur. Kapitalist çiftçi, toprak sahibine sermayesini bu özel üretim dalına yatırması karşılığında sözleşme ile saptanmış belli dönemlerde bir miktar para öder, tıpkı para sermaye ödünç alanın belirli bir faiz ödemesi gibi. İster tarım alanları, yapı arsaları, madenler, balıkçılık bölgeleri ya da isterse su kaynakları olsun ödenen bu para toplamına 'rant' adı verilir. Rant burada, topraktaki ya da sudaki mülkiyetin iktisadi açıdan gerçekleştiği ya da değer üretebilecek forma ulaştığı biçimdir (Marks, 1997).

Tarımsal nüfusun serbestleşmesiyle bunların daha önceki beslenme araçları da serbest hale gelmiş olur. Eskiden doğrudan kendileri ürettikleri geçim mallarını artık sanayi kapitalistinden, ücret biçiminde satın almak zorundadırlar. Bu süreç sermaye açısından metalaşan hammadde ve geçim araçları üzerinden bir yandan da yeni bir pazar yaratır (Marks, 1997). Dolayısıyla tarımda kapitalistleşme bir yandan sanayi için nispi emek rezervini büyütürken sanayideki ücret maliyetlerini aşağıya çekmeyi hızlandırırken diğer yandan da sanayide üretilen geçimlik metaların pazarını genişletme işlevi görür.

Suyun metalaştırılmasının işçi sınıfı üzerindeki en temel etkisi, yukarıda Marks'tan alıntıyla aktarılan nispi emek rezervi üzerindeki etki, yani, yeni süreçte suyu piyasa fiyatı üzerinden satın almaya gücü yetmeyecek olan küçük çiftçi ve köylülüğün daha hızlı tasfiye edilmesini kolaylaştırarak olmasıdır. Bir yandan tarım üretiminin daha üst düzeyde mekanizasyonu ile birlikte tarımsal üretimde verimliliğin yükselmesini sağlayacak olan bu gelişme diğer yandan da nispi emek rezervini daha da büyütürken emeğin sanayi kapitalistisine maliyetinin geriletilmesini sağlayacaktır. Özellikle suyu piyasa fiyatlarından satın alarak toprak üzerindeki faaliyetini sürdürme gücünden yoksun olan ve geçimlik tarımla yaşayan yığınların işsizler ordusuna katılmak üzere sanayi kentlerine akın etmesinin, kentlerdeki mevcut işsizlik düzeylerinin tırmanmasına ve işçi sınıfının sermaye sınıfı karşısında daha da güç kaybetmesine yol açacağını bugünden öngörmek zor değildir.

Suyun ticarileştirilmesi karşısında geliştirilen farklı tezler Suyun doğrudan insan yaşamıyla ilgili olması dolayısıyla dünyada bugün yükselmekte olan muhalefetin temelinde de suyun 'evrensel bir hak, dolayısıyla da evrensel bir kamu malı' olduğu tezi ağırlık kazanmış durumdadır. Bu teze ilgili olarak her şeyden önce, kamu malı kavramının doğru bir biçimde tanımlanması gerekir. Kamu Malı Nedir? sorusuna verilen yanıtların ortaklaştığı nokta 'bu kavramın zıddına, yani özel mal kavramına bakılması' gerektiği

şeklindedir'. Özel malların en tipik özellikleri ise: 'piyasada ticaretlerinin yapılabilmesi; sahiplerinin açık bir biçimde tanımlanabilir olması ve bu sahiplerin birbirleri ile rekabet etme eğilimi içinde olmaları' biçiminde tanımlanmaktadır (Kaul, Inge, 2000). Ancak, bu tanımlamada, mal ve hizmetlerin ticarete konu edilip edilememelerinin kendi doğalarından gelen bir özellik olduğu biçiminde bir kabulün varlığı dikkat çekmektedir. Bu, aynı zamanda, ticaretin doğal ve olmazsa olmaz bir eylem olduğunu da kabul etmek anlamına gelmektedir. Buna karşın kamusal olan eşya ya da hizmetin kendisi değil, toplumların ihtiyaç duyduğu bu mal ve hizmetlerin bir hareket biçimi ya da topluma sağlanış tarzıdır. Bu nedenle kamusal mal ya da hizmet, kendi zıddı olan "özel mal" ile birlikte tamamen kapitalizme özgü olan bir kavramdır. Nancy Holmstrom da benzer kaygılarla yukarıda yapılabilecek yakın bir "ortak mal" (common goods) tanımı getirmektedir: "Sıcak ve yakın ilişkiler içinde bir toplum, temiz bir çevre, herkesin mutluluğu ve huzuru gözetilerek düzenlenmiş bir kent, bir park, herkesi kapsayan ve yeterli düzeyde verilen sağlık hizmetleri ya da herkes için nitelikli bir eğitim olanağı bireylerin tek tek erişebilecekleri hedefler değil; ancak koordine edilmiş kolektif eylem ve genellikle de kolektif mücadele ile ulaşılabilecek hedeflerdir." (Holmstrom, 2000). Bu bağlamda, günümüzde, kamu mallarının korunması ya da savunulmasından da söz etmeden önce, "ortak malların" kolektif bir mücadeleyle edinilmesi gerekir. Başka bir deyişle, öncelikle tüm insanlığı kapsayacak olan "kamusal"ın yaratılması gerekecektir. Suyun da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Eğitim, ulaşım, sağlık ve suyun sermaye birikim sürecinin bir döneminde toplumlara devletler eliyle sunulmuş olması sayılan bu mal ve hizmetleri 'kamusal' hale getirmeye yetmez. Zira sınıflı toplumlarda devlet, kamusal olanın tanımında gönderme yapılan "çıkarları ortaklaşmış bir toplumun" temsilcisi değildir.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada, su, kapitalist üretimde bir girdi olarak ve Marksist yöntemle irdelenmeye çalışılmış; günümüzde yoğun olarak tartışılmakta olan su krizi, iklim değişikliğinden bağımsız olarak analiz edilmiştir. Gerek suyun hidrolojik çevrimden doğuyor olması, gerekse kökeninin H₂O'nun katı, sıvı ve gaz olarak ayrabileceğimiz üç formundan birine, gaz olan biçimine, yani bulutlara dayanıyor olması dolayısıyla su üzerinde mülkiyet hakkı tesisinin önümüzdeki süreçte yoğun olarak tartışılmaya muhtaç bir başlık olduğuna dikkat çekilmiştir. Böyle bir tartışma, kamu malı ve ekonomik mal ikilemini sorgulamanın da kolaylaşmasına yardımcı olabilir.

Ancak çalışmanın asıl amacı, su mücadelesi yürüten örgütlere, özellikle mücadelenin hedefinin belirlenmesi açısından kılavuzluk etmektir. Çünkü gerek izlenecek yol ve yöntem gerekse yönelimler hep bu hedefe, yani sorunun kökenine yönelik olacaktır. Örneğin, sorunun kökeni iklim değişikliği olarak belirlendiğinde izlenecek yollar farklılaşır; halklardan suyu geçici bir süreyle daha tasarruflu kullanmaları ya da su tasarrufu sağlayacak yeni

teknolojilerin geliştirilmesi talep edilebilecekken, hedef sadece baraj inşaatlarına muhalefet olarak belirlendiğinde suya erişimi zaten sınırlı olan milyonlarca insanın daha da katmerlenen sorunlarına duyarsız kalınması gerekecektir. Benzer şekilde, olayın kökeni "yanlış devlet politikaları" şeklinde belirlendiğinde de çözümler siyaset alanıyla sınırlı kalacak, iktidar değişikliklerinden medet umulacak; suyun ticarileşmesinin asıl nedeni sadece su şirketlerinin kar hırsı ile açıklandığında ise muhalefet yalnızca su şirketlerini hedefleyecektir. Oysa bu çalışmada gösterilmeye çalışılan durum oldukça farklıdır: suyun metalaşması sermaye birikim sürecinin olmazsa olmaz, yapısal bir gereğidir. Bu nedenle, su hakkı için verilecek mücadelelerin hedefinde doğrudan kapitalist sistemin kendisinin olması gerekir. Kapitalist üretimin insanı, doğayı, kültürleri ve bütün toplumsal değerleri yok sayan yapısının ne denli anarşik olduğuna dair tespitler ne kadar doğru ise; bu üretim biçimini kökten değiştirme gücüne sahip tek sınıfın işçi sınıfı olduğu yönündeki tespit de aynı derecede doğru ve haklıdır. Kaldı ki suyun metalaşması sürecinin en yıkıcı iki sonucundan biri tarımda (geçimlik tarımla uğraşan ve topraklarından koparılanlar) diğeri ise sanayide kullanılan emek (nispi emek rezervi genişleyeceği için) üzerinde görülecektir. Bu nedenle su sorunu, ne yalnızca yaratacağı çevresel ve kültürel tahribat açısından, ne tek başına insan hakları ve yoksulluk söylemi çerçevesinde, ne de sadece emek boyutuyla ele alınamayacak kadar kapsamlı ve çok boyutlu bir saldırdır. Bu bağlamda, ülkemiz emek örgütlerini bekleyen zorlu görev 2009 yılında İstanbul'da yapılacak 5. Dünya Su Forumu başta olmak üzere suyun metalaşmasını hızlandıracak bütün girişimlere karşı muhalefeti, en geniş biçimde örgütlemek ve önderlik etmek ve daha da önemlisi bu muhalefeti emek-sermaye çelişkisi temelinde örmek olacaktır. Bu mücadelenin ilk adımının, 22-23 Mart 2008 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Kapitalizmin Kısacasında SU" başlıklı konferans ile atılmış olması umut vericidir. Umutları daha da yeşerten bir diğer gelişme ise takip eden süreçte, Türkiye ölçeğinde sayıları kısa zamanda 70'i aşmış olan konfederasyon, birlik, sendika, oda, halk insiyatifi ve derneğin bir araya gelerek eşit, yatay, kapsayıcı ve sınıf perspektifine dayalı bir muhalefet örgütlenmesini başlatmış olmalarıdır.

DİPNOTLAR

1 GKÜ: Geç Kapitalistleşmiş Ülkeler ve EKÜ: Erken Kapitalistleşmiş Ülkeler kısaltmaları yazı boyunca sosyal bilimler literatüründe yaygın olarak "gelişmiş ve geri kalmış ülkeler" biçiminde kullanılan tamlamaların alternatifi olarak kullanılacaktır.

2 İtalik vurgu Gaye Yılmaz'a aittir

KAYNAKLAR

EIE (2008) "Hidrometrik Tesis ve Cihazlar" Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü <http://www.eie.gov.tr/turkce/hidroloji/tesisler.html>

Holmstrom, N (2000) "Rationality, Solidarity and Public Goods" ed. Anatole Anton, Milton Fisk, Nancy Holmstrom "In Defense of Public Goods" Westview Pres/ USA.

Kaul, I (2000) "What is a Public Good?" Le Monde Diplomatique, June 2000.

Marks, K (a) (2000) Kapital, Cilt: I, s. 680, 706, 709-711, Sol Yayınları, 6. Baskı.

Marks, K (c) (1997) Kapital, Cilt: III, s. 151, 160, 546, 547, 655-656, Sol Yayınları 3. Baskı.

Marks, K (1979) Grundrisse, s. 404-405, 417, Birikim Yayınları, 1. Baskı.

Marks, K (1999) Artı Değer Teorileri, Cilt: II, s. 17, 35, Sol Yayınları 1. Baskı.

Özkul, S, Fıstıkoğlu, O, Harmancıoğlu, N (2008) "İklim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkisinin Büyük Menderes ve Gediz Havzaları Örneğinde Değerlendirilmesi" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresine Sunulan Tebliğ.

Shiva, V (2007) "Su Savaşları: Özelleştirme, Kirlenme ve Kar", BGST Yayınları, 1. Baskı.

SUPOLİTİK (2008) "Kim Kimdir? WWC-Dünya Su KONSEYİ" <http://www.supolitik.org>

Swyngedouw, E (2002) "Scaled Geographies, Nature, Place, and the Politics of Scale: A Historical, Materialist Perspective".

UN (2002) "World Water Development Report: World Summit on Sustainable Development, Plan of Implementation, III. 8.a" http://www.unesco.org/water/wwap/facts_figures/water_industry.shtml.

World Bank (2004) "Water Resources Sector Strategy Report" Edited, Designed and Produced by Communications Development Inc. and Grundy & Northedge.

Yılmaz, S (2003) "GATS: Su, Ticareti Yapılabilen Değerli Bir Metadır" İKK, Ölçü Dergisi, Aralık 2003.

Yumkella, K (2007) "Water Productivity in Industry" UNIDO II. Teknolojik Öngörüler Zrivesi'nde yapılan sunuş, 27-29 Eylül, 2007 Budapeşte.